

8. Köbler G. Deutsches Etymologisches Wörterbuch [Electronic resource] / G. Köbler. – Mode of access : <http://homepage.uibk.ac.at/~c30310/derwbhin.html>
9. Wander W. Deutsches Sprichwörter-Lexicon [Electronic resource] / W. Wander. – Mode of access : <http://woerterbuchnetz.de/Wander/>
10. Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.dwds.de/>
11. Duden. Duetsches Universalwörterbuch [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.duden.de/>
12. Deutsches Wörterbuch / G. Wahrig. – München : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1991. – 1675 S.

Дорменев Виктор. Понятийная составляющая концепта «радость» в немецком и английском языках.

Статья является попыткой рассмотреть понятийную составляющую концепта «радость» в немецком и английском языках на материале субстантивно оформленной лексики, что обусловлено категориальным статусом данного класса. В центре внимания находятся немецкая лексема *Freude* и английская лексема *joy* как основные номинанты исследуемой эмоции, а также доминанты соответствующих синонимических рядов. Проанализированы дефиниционная и иллюстративная части разных типов словарей, поскольку словарные статьи считаются культурологично релевантным материалом для изучения концептов. Словарная статья несет в себе информацию не только обо всех языковых уровнях – фонологическом, лексико-семантическом, фразеологическом, грамматическом. Она является источником получения как лингвистических данных, так и информации культурологического характера. В результате анализа лексики, составляющей ядро концепта, а также относящейся к ближней периферии, выделяются общие и различительные черты семантических и когнитивных номинантов эмоции радости в исследуемых языках.

Ключевые слова: концепт, понятийная составляющая, номинанты эмоций, дефиниционная/иллюстративная часть словаря, ядро концепта, ближняя периферия.

Dormeniev Victor. The Notional Component of the Concept «Joy» in German and English.

The article is an attempt to consider the notional component of the concept «joy» in German and English on the material of substantively specified vocabulary, that is stipulated by the categorial status of this class. The German lexeme *Freude* and English lexeme *joy* are in the focus of attention as the main nominees of investigated emotion and the dominants of corresponding synonymous rows. Definitional and illustrative parts of different types of dictionaries are analyzed, because dictionary entries are considered culturologically relevant material for the study of concepts. The dictionary entry contains not only information of all linguistic levels – phonological, lexical and semantic, phraseological, grammatical. It is also a source of both linguistic data and information of culturological type. As the result of the analysis of the vocabulary, that is the core of the concept, related to the close periphery, common and distinctive features of the semantic and cognitive nominees of emotion of joy in the studied languages are distinguished.

Key words: the concept, the notional component, nominees of emotions, definitional/illustrative part of the dictionary, the core of the concept, close periphery.

Стаття надійшла до редколегії
31.03.2014 р.

УДК 811.112.2 (07)

**Софія Застровська,
Оксана Найдюк**

Категорії «модус» і «модальність» у лінгвістичних дослідженнях

У роботі розглянуто суперечливі питання категорій «модус» і «модальність». Систематизовано різні думки щодо їхнього розуміння та ієрархічного зв'язку. Запропоновано трактування взаємозв'язку цих категорій на основі двох різних значень лексеми «модус». Уточнено поняття актуалізацій, кваліфікаційних і соціальних категорій модусу. Розкрито можливості вираження цих категорій мовними засобами, які об'єднуються у функціонально-семантичне поле модальності.

Ключові слова: модус, модальність, об'єктивна / суб'єктивна модальність, аксіологічна оцінка, пропозиційна установка, актуалізаційні / кваліфікаційні / соціальні категорії модусу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Категорії «модус» і «модальність» у сучасних лінгвістичних дослідженнях потрактовано неоднозначно, по-різному пояснюється їх ієрархічний

зв'язок. Якщо одні науковці вважають «модальність» ширшим поняттям, ніж «модус», то інші – навпаки [1; 3; 5; 9; 11–14]. Ця обставина зумовила вибір теми статті. Її актуальність убачається в потребі визначитись у трактуванні цих понять, оскільки очевидний той факт, що традиційне трактування категорій «модус» і «модальність» не позбавлене проблемних питань, які потребують свого розв'язання.

Мета статті – розглянути співвідношення категорій «модус» і «модальність», що передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати розуміння поняття «модус» у наукових дослідженнях; визначити лексему «модальність»; дослідити ієрархічний зв'язок означених категорій. Матеріалом дослідження слугували наукові твори, лексикографічні джерела, лінгвістичні лексикони, інтернет-ресурси та фрагменти розмов із творів художньої літератури.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У традиційній німецькій граматиці модальність (*Modalität*) розглянуто як категорію речення / висловлення, центральним елементом вираження якої слугує дієслівна категорія способу дії (*Modus*). Крім категорії способу дії, модальність може виражатись іншими засобами: лексичними, лексико-граматичними, синтаксичними, фонетичними, що дає змогу об'єднати їх у модальне поле (*Modalfeld*) [11, с. 73–74]. У німецькомовних дослідженнях наголошено, що це категорії різного рівня: категорія способу дії (*Modus*) – формальна (морфологічна), а категорія модальності – змістовна, що визначається як семантико-прагматична перспектива опису, яка в широкому розумінні стосується думки мовця щодо відповідності зображуваного у висловленні стану справ актуальному світові [8, с. 415]. При цьому розрізняють об'єктивну й суб'єктивну модальність. У першому випадку йдеться про відношення висловлення до дійсності, тобто про істинність / неістинність пропозиційного змісту. У разі суб'єктивної модальності вказується на переконаність, непереконаність, сумнів, припущення мовця стосовно зображуваного у висловленні стану справ на предмет його відповідності дійсності [10, с. 38].

Грамматична категорія способу дії (*Modus*) конституюється опозицією грамам *Indikativ* (дійсний спосіб), *Konjunktiv* (умовний спосіб), *Imperativ* (наказовий спосіб) [1, с. 63], де *Indikativ* та *Konjunktiv* протиставляються за ознакою «реальність / ірреальність». *Imperativ* у цьому випадку є нейтральним способом – модусом спонування.

Оскільки німецькі лексеми *Modus* та *Modalität* утворені від однієї морфеми, то виникають труднощі під час позначених ними понять, якщо при цьому врахувати той факт, що лексема *modus* має й інше значення, а саме значення за Ш. Баллі, який виділяє у висловлюванні два елементи: основний зміст (диктум) та індивідуальну оцінку викладених фактів (модус). Ш. Баллі запозичив ці терміни зі схоластики та використовував для позначення об'єктивної й суб'єктивної частин судження [15; 7]. У такому трактуванні «модус» утрачає значення формальної граматичної категорії способу дії (*Modus*) та набуває статусу комунікативної категорії.

Для порівняння наведемо трактування значення німецькомовної лексеми *Modus* у словниках: *Modus* 1. модус, спосіб; *nach einem bestimmten ~ handeln* – діяти певним чином; 2. грам. спосіб (дієслова); 3. комп. режим [4, с. 437]; *Modus* 1. модус, способ, манера; *einen ~ zur Verständigung finden* – найти модус для соглашения; *nach einem bestimmten ~ handeln* – поступать [действовать] определенным образом. 2. грам. наклонение (глагола). 3. вчт. режим [2, с. 605]. Фактично модус у перших значеннях перекриває поняття суб'єктивної модальності та виходить поза її межі, оскільки виражає не тільки різного ступеня впевненість мовця щодо пропозиційного змісту (диктуму) висловлювання, а й уключає оцінне ставлення мовця до зображуваних подій у категоріях «добре / погано», «бажано / не бажано», а також інтенційну пропозиційну установку. Модус стає ширшим поняттям, ніж модальність, і розкривається в різних видах (під)категорій: актуалізаційних, кваліфікаційних та соціальних. Актуалізаційні категорії модусу виражають відношення пропозиційного змісту до дійсності. До них належать модальність дійсності / недійсності. Остання підрозділяється на модальність необхідності, можливості / неможливості, гіпотетичну модальність, спонукальну, наміру та оптативну. Крім того, до актуалізаційних категорій модусу належать, крім модальності, персоніфікація, часова й просторова локалізація. Кваліфікаційні категорії модусу виражають ставлення мовця до подій та інформації про них. До них належать авторизація, персуазивність, оціночність (якісна та кількісна оцінка). Соціальні категорії модусу виражають ставлення мовця до співрозмовника: поважне / фамільярне, офіційне / дружнє [13].

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що трактування співвідношення категорій модусу й модальності залежить, насамперед, від розуміння модусу: 1) граматичної категорії способу дієслова та

2) як суб'єктивного ставлення мовця до зображуваного пропозиційного змісту. Відповідно, відносно модальності модус у значенні займає залежну позицію в ієрархічному зв'язку, а в значенні – домінує та посідає вищу позицію в ієрархічному зв'язку цих категорій. Однак, розглядаючи категорії модусу в другому значенні ідентифікуючої його лексеми, простежуємо, на нашу думку, непослідовність іншого плану, а саме у трактуванні модальності. Ми підтримуємо німецьких лінгвістів, які у своїх визначеннях категорії модальності наголошують на відповідності / невідповідності (об'єктивна модальність) пропозиційного змісту дійсності чи його невизначеності (суб'єктивна модальність), коли мовець виражає сумнів, припущення тощо щодо істинності / хибності змісту висловлення. Відповідно, категорія модальності не має включати категорію аксіологічної оцінки (на відміну від раціональної) у вимірах «добре – погано», «бажано – небажано». Фактично, оцінюваний мовцем стан справ пропозиційного змісту визнається мовцем таким, що відповідає / не відповідає дійсності. Крім того, до категорії модальності не слід залучати інтенційну пропозиційну установку, коли висловлення характеризується різними іллокутивними силами виражених у висловлюваннях мовленнєвих актів (запитання, спонукання, твердження, прохання тощо). Отже, згадані раніше актуалізаційні категорії модусу міститимуть (під)категорії модальності, оцінки та інтенційної спрямованості мовленнєвого акту (пропозиційної установки). Проте в будь-якому випадку, крім інших мовних засобів, у вираженні актуалізаційних, кваліфікаційних і соціальних категорій модусу використовуватимуться і засоби з модального поля (*Modalfeld*). Розглянемо зазначене на конкретних прикладах.

1) «*Was ist eine Berufung, Lucie, wenn sie nicht gelebt werden kann?*» fragte er, «*Was bleibt von einem Maler, der nie ein Bild malen durfte?*» [6, с. 58].

Наведений фрагмент роздумів персонажа містить складні формально-питальні речення. Фактично, це риторичні запитання, які за суттю є твердженнями – асертивна інтенційна установка: пропозиційний зміст головних речень у контексті дії підрядних з експліцитно представленою об'єктивною модальністю виражають заперечення пропозиційного змісту головних речень (мовленнєвий акт із пропозиційною установкою заперечення). Об'єктивна модальність виражається модальними дієсловами *können* та *dürfen*. Імпліцитно виражене суб'єктивне ставлення мовця до пропозиційного змісту здійснюється позитивними за формою риторичними питаннями.

Актуалізаційний модус інтенційної пропозиційної установки мовця для свого вираження послуговується модальними засобами (дійсний спосіб дієслів, модальні дієслова). Більше того, у наведеному фрагменті імплікується кваліфікаційна категорія модусу – негативна оцінка станів справ пропозиційних змістів висловлювань.

2) «*Entschuldigen Sie, dass ich mit meiner stinkenden Montur bei Ihnen hereingestürmt bin. Aber bis zur Feuerwache hätte ich es nicht mehr aushalten können.*» < ... >

«*Es hat doch nicht bei uns gebrannt?*» fragte er besorgt.

«*Nein, schräg gegenüber. Die alte Geschichte. Einsam vor der Glotze, fast eine ganze Flasche Whisky, dann ins Bett, aber natürlich mit brennender Zigarette. Dann muss er eingeschlafen sein. Ein Nachbar hat uns alarmiert. Wir sind mit einem ganzen Löschzug gekommen, aber es war kleine große Sache. Jetzt ist die Kripo drüben. Die kommen ja bei jeder Leiche*» [6, с. 78].

Актуалізаційний модус у наведеному фрагменті розмови представлений а) об'єктивною модальністю (дійсним способом дієслів (реальність), умовним способом (ірреальність), модальним дієсловом *können* у первинному значенні); б) суб'єктивною модальністю (модальне дієслово *müssen* у вторинному значенні для вираження припущення: *Dann muss er eingeschlafen sein*, а також модальним словом *natürlich*). Модусна категорія пропозиційної установки мовця представлена запитаннями та інформативами як відповідь і запитання. Соціальна категорія модусу виражена етикетно-ритуальною формулою вибачення, що засвідчує поважне ставлення мовця до співрозмовника. Кваліфікаційна категорія модусу, а саме негативна оцінка поведінки третьої особи, подається негативною оцінкою лексикою (*stinkend, Glotze*) та імплікується пропозиційними змістами, які суперечать прийнятним у суспільстві нормам поведінки (*mit brennender Zigarette ins Bett gehen, fast eine ganze Flasche Whisky einsam trinken*).

3) «*Mensch, Emil! Geh doch mal vor Tür!*»

«*Ich will lieber bei dir sein!*»

«*Aber du musst dich doch langweilen!*»

«*Vielleicht brauchst du mich.*»

«*Nicht in den nächsten drei Stunden.*»

«Iss sswer?»

«Sauschwer.»

«Kann ich was für dich tun?»

«Junge, dachte ich. Was bist du für ein Goldstück!»

«Du kannst mit Paulinchen an die frische Luft gehen. Das kannst du für mich tun.»

«O. K., Mann.» [7, с. 112–113].

Наведений фрагмент розмови засвідчує тісну взаємодію категорій модусу та модальності. При цьому модус тут актуалізується у двох своїх розуміннях: і як прагматична категорія способу дієслова, і як комунікативна категорія з демонстрацією модального, оцінного та інтенційного ставлення мовця до пропозиційних змістів. У фрагменті також ужито засоби, які виражають і об'єктивну, і суб'єктивну модальність. Оскільки це фрагмент розмови, тобто комунікативної події, то домінують підкатегорії модусу як комунікативної категорії. Розмова відбувається між комунікантами, які перебувають у дружніх стосунках, відверто висловлюють свої думки та наміри. Актуалізаційна категорія модусу представлена а) категорією модальності: об'єктивною модальністю реальності (дійсний спосіб дієслів), модальністю можливості (неодноразове вживання модального дієслова *können*), оптативною модальністю (модальне дієслово *wollen*); суб'єктивною модальністю припущення (модальне слово *vielleicht*, модальне дієслово *müssen* у вторинній функції); б) інтенційною пропозиційною установкою: спонукання (уживання наказового способу дієслова), запитання (питальні речення: *Kann ich was für dich tun?*, *Iss sswer?*). Категорією оцінки представлено кваліфікаційні категорії модусу (уживання оцінної лексики: *Sauschwer*, емоційно-окличного речення: *Was bist du für ein Goldstück!*, уживання прикметнико-прислівника *gern* у формі *Komparativ lieber*, що характерно для синтаксичних структур операційної переваги: *Ich will lieber bei dir sein*). Соціальні категорії модусу засвідчують дружні стосунки комунікантів, однаковий соціальний статус (уживання *Du-Form* імперативної форми дієслова: *Geh doch mal vor Tür*, також *Du-Form* звернення до співрозмовника: *Du kannst ... Du musst ...*, розмовна форма звернення: *Mensch, Emil!*, уживання «розмовних» часток *doch, mal* для інтенсифікації модусного значення спонукання).

Отже, для вираження різних комунікативних категорій модусу (актуалізаційних, кваліфікаційних, соціальних) застосовують різні мовні засоби, які апріорі належать до функціонально-семантичного поля модальності, а також засоби, що слугують для вираження категорії оцінки, та такі, які виражають різні пропозиційні установки мовця.

Висновки. Отже, розглянуті в роботі категорії модусу й модальності, містять чимало проблемних питань. Продемонстровано власне бачення зазначених категорій, їх ієрархічний зв'язок, що, на наше переконання, залежить від того, яке значення лексеми *модус* (нім. *Modus*) береться за основу аналізу.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в докладнішому аналізі міжкатегорійної взаємодії в дискурсивному процесі.

Джерела та література

1. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б. А. Абрамов ; под ред. Н. Н. Семенюк, О. А. Радченко, Л. И. Гришаевой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 286 с.
2. Большой немецко-русский словарь. – [13-е изд., стереотип]. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2006. – 1038 с.
3. Давиденко Л. Г. Лингвистическая модальность в теории коммуникации: фреймовый подход / Л. Г. Давиденко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.pglu.ru/lib/publications/University-Reading/2008
4. Мюллер В. Великий німецько-український словник / В. Мюллер. – [2-ге вид., виправл. та доповн.] – К. : Чумацький шлях, 2007. – 792 с.
5. Симатова С. А. Проблема определения понятия «модальность» [Электронный ресурс] / С. А. Симатова. – Режим доступа : www.rae.ru/forum2011/pdf/article513.pdf
6. Höber H. Nun komm ich als Richter / H. Höber. – Reinbek bei Hamburg : Rowolf, 1989. – 126 S.
7. Lind H. Der gemietete Mann. Roman / H. Lind. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1999. – 442 S.
8. Metzler Lexikon Sprache / hrsg. Helmut Glück unter Mitarbeit von F. Schmöe. – Stuttgart ; Weimar : Verlag J. B. Metzler, 2005. – 782 S.
9. Moskalskaja O. I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache (Теоретическая грамматика современного немецкого языка) : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / О. I. Moskalskaja. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 352 с.

10. Sommerfeldt K. E. Grammatisch-semantische Felder der deutschen Sprache der Gegenwart / K. E. Sommerfeldt, G. Starke – Leipzig : Enzyklopädie, 1984. – 180 S.
11. Sommerfeldt K. E. Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / K. E. Sommerfeldt, G. Starke – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1998. – 301 S.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Modus> (лінгвістика)
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Модальность> (лінгвістика)
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moluch.ru/cont/phil/archive/26/1669/>
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.krugosvet.ru/gumanitarnyenauki/lingvistika/BALLI_SHARL.html

Застровская София, Найдюк Оксана. Категории «модус» и «модальность» в лингвистических исследованиях. В статье рассматриваются спорные вопросы категорий «модус» и «модальность». Систематизируются разные взгляды на данные категории в лингвистических исследованиях, их иерархическую взаимосвязь. Предлагается трактовка взаимодействия категорий «модус» и «модальность» на основе двух разных значений лексемы «модус». Уточняется понятие актуализационных, квалификационных и социальных категорий модуса. Рассматриваются возможности выражения данных категорий языковыми средствами, которые объединяются в функционально-семантическое поле модальности.

Ключевые слова: модус, модальность, объективная/субъективная модальность, аксиологическая оценка, пропозициональная установка, актуализационные/квалификационные/социальные категории модуса.

Zastrowska Sophiya, Naidiuk Oksana. The Categories «Modus» and «Modality» in the Linguistic Investigations. The article deals with problematic questions of the linguistic categories «modus» and «modality». Different points of view on their understanding and hierarchical relations are systematized. Correlation of these categories is investigated on the basis of two different meanings of the lexeme «modus».

Key words: objective modality, subjective modality, emotional evaluation, propositional attitude, actualizing/qualifying/social categories of «modus».

Стаття надійшла до редколегії
06.04.2014 р.

УДК 811.111'367.623

Наталія Канонік

Прикметники на позначення простору в сучасній англійській мові: системні та семантичні особливості

Статтю присвячено дослідженню семантичної структури прикметників на позначення простору в сучасній англійській мові. У результаті кількісного аналізу та за критерієм семантичного змісту виокремлено ядерні та периферійні лексеми на позначення простору за долею семи просторовості, за допомогою компонентного аналізу виділено сім лексико-семантичних груп просторових прикметників, окреслено семантичну структуру досліджуваних лексем й описано системний та семантичні особливості просторових прикметників.

Ключові слова: простір, просторовість, мікрополе, семантична структура, компонентний аналіз, лексико-семантична група.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній лінгвістиці простежуємо значний інтерес до дослідження мовних одиниць, їх семантики, структури та функцій із позицій системного підходу (Ю. Д. Апресян [1], З. М. Вердієва [3], Ю. М. Караулов [4], Г. А. Уфимцева [6], Д. М. Шмельов [7] та ін.). Перед семасіологічною наукою відкрилися нові перспективи вивчення системності лексичних явищ, взаємозв'язку в лексико-семантичних групах (ЛСГ). Мовні одиниці об'єднуються в певні системи, до основних характеристик яких належать цілісність, ієрархічність, структурність, а дослідження будь-якої системи включає опис її номенклатури й структури [6, с. 40]. Давню традицію в мовознавстві має вивчення лексичних груп і підсистем зі спільною предметно-понятійною належністю [8]. Принцип класифікації слів за тематичними ідеями, семантичними полями, сферами належності, що довів свою значущість у теорії мовознавства, лексикології, лексикографії, автоматич-